

Denklerin İhtilafı, Dinî İnanç ve Şüphencilik

Abdulkadir Tanış | [0000-0002-5564-7384](https://doi.org/10.34247/artukluakademi.1447155) | tanisabdulkadir@gmail.com

Dr. | Türkiye

Atıf: Tanış, Abdulkadir. "Denklerin İhtilafı, Dinî İnanç ve Şüphencilik", *Artuklu Akademi* 11/1 (Haziran 2024), 15-31.
<https://doi.org/10.34247/artukluakademi.1447155>

Öz: Dinî inançlarına yönelik bir denk ihtilafının ortaya çıkması durumunda, kişinin buna nasıl bir karşılık vermesi gerektiğiyle ilgili olarak çeşitli yollar önerilmiştir. Bu önerilerden biri, Feldman ve Christensen gibi düşünürler tarafından ileri sürülen uzlaştırmacı görüşten gelir. Buna göre, bir inançla ilgili denk ihtilafının ortaya çıkması, söz konusu inanca karşı duyulan güvenin azaltılmasını ya da bu inanca yönelik hükmün askıya alınmasını gerektirir. Diğer bir ifadeyle, bu düşünürler, denk ihtilafını sahip olunan dinî inancın epistemik temellerine yönelik bir darbe olarak kabul eder. Bu çalışmada, ilk olarak, uzlaştırmacı görüşün ana iddiaları ele alınarak onun dinî inançlara yönelik imaları tespit edilmeye çalışılacaktır. İkinci olarak, bu görüşün barındırdığı şüphenci öz başta olmak üzere birçok noktadan eleştiriye açık olduğu ve bu eleştiriler göz önüne alındığında, onun ikna edici bir argüman olmaktan uzak kaldığı iddia edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Din Felsefesi, İhtilaf, Epistemik Denk, Şüphencilik, Uzlaştırmacı Görüş, Kararlılık Görüşü.

Makale Bilgileri

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Geliş Tarihi	04.04.2024
Kabul Tarihi	19.05.2024
Yayın Tarihi	30.06.2024
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı- iThenticate
Etik Bildirim	artukluakademi@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır
Dizinleme Bilgileri	Dergi TrDizin, DOAJ, EBSCO ve ATLA'da taranmaktadır.

Peer Disagreement, Religious Belief and Skepticism

Abdulkadir Tanış | [0000-0002-5564-7384](https://orcid.org/0000-0002-5564-7384) | tanisabdulkadir@gmail.com

Dr. | Türkiye

Citation: Tanış, Abdulkadir. "Peer Disagreement, Religious Belief and Skepticism.", *Artuklu Akademi* 11/1 (Jun 2024), 15-31. <https://doi.org/10.34247/artukluakademi.1447155>

Abstract: Various approaches have been proposed as to how we should deal with disagreement among epistemic peers about religious beliefs. One of these proposals comes from the conciliatory view put forward by thinkers such as Feldman and Christensen. According to this view, the fact that we are confronted with a peer disagreement about a belief entails a reduction of confidence in that belief or a suspension of the judgment. In other words, these thinkers consider the peer disagreement as a threat to the epistemic basis of religious belief. In this paper, first, I will discuss the main claims of the conciliationist view and try to identify its implications for religious beliefs. Second, I will argue that it is far from being a convincing argument, given the criticisms against it, especially the skepticism objection.

Keywords: Philosophy of Religion, Disagreement, Epistemic Peer, Skepticism, Conciliatory View, Steadfast View.

Article Information

16

<i>Reviewers</i>	Two external reviewers / Double-blind
<i>Date of Submission</i>	04.04.2024
<i>Date of Acceptance</i>	19.05.2024
<i>Date of Publication</i>	30.06.2024
<i>Ethical Statement</i>	Ethical principles were followed during the preparation of this study.
<i>Plagiarism Checks</i>	Done- iThenticate
<i>Complaints</i>	artukluakademi@gmail.com
<i>Conflict of Interest</i>	No conflict of interest declared
<i>License</i>	The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 license
<i>Indexing Information</i>	The journal is indexed in TrDizin, DOAJ, EBSCO and ATLA.

Giriş

Sahip oldukları inançların çoğunluğu konusunda insanların ihtilaf içerisinde olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Bilim, ahlak, siyaset, ekonomi, tarih, din gibi birçok farklı alanda insanlar birbirine karşıt veya birbirleriyle bağdaşmayan inançları savunabilmektedir. Daha da önemlisi, bu alanlarla ilgili birbirine karşıt inançların savunulması, yalnızca sıradan, yani konuya tam anlamıyla hâkim olmayan insanlara özgü bir durum değil, aynı zamanda konunun uzmanı kişiler arasında da çok olağan bir durum arz eder. Bir örnek olarak, felsefede önemli tartışmalara kaynaklık etmiş ve insanın ne şekilde özgür bir varlık olduğunun soruşturulduğu özgür irade meselesini düşünelim. Bu meseleyle ilgili filozoflar temel olarak bağdaşırıcı ve liberteryan olmak üzere iki gruba ayrılmışlardır. Tartışmanın karşıt tarafında yer alan filozoflara bakıldığında bunlar epistemik açıdan birbirine denk görünmektedir. Çünkü ortaya koydukları düşünceler, arka plan bilgileri, akıl yürütme becerileri açısından onların birbirine yakın olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Ancak onlar, özgür irade meselesinde belirli bir kanıt toplamına sahip olsalar da, bu kanıtlardan karşıt inançlar çıkarmaktadır. Buna benzer şekilde, yukarıda zikredilen alanlarla ilgili birçok ihtilaf örneğine işaret etmek mümkündür.¹

Kuşkusuz, ifade edilen bu tür ihtilafların yoğun bir şekilde görüldüğü alanlardan biri de dindir. Dinî inanç ve iddialar konusunda öncelikle bir Tanrı'nın var olup olmadığı olmak üzere, O'nun nasıl bir varlık olduğu, âlemle ilişkisi, öte bir yaşamın varlığı gibi birçok konuda hem dindarlarla dindar olmayanlar hem de belirli bir dinden olanlarla diğer dinlerin mensupları arasında ister bireysel isterse grup düzeyinde olsun birçok ihtilafli konu mevcuttur. Örneğin, inananlar Tanrı'nın var olduğunu temellendirmek için ontolojik, kozmolojik, teleolojik gibi birçok farklı argümanı ortaya koyarken, bunun aksine inanmayanlar O'nun yokluğu için kötülük problemi, Tanrı'nın gizliliği şeklindeki argümanlara başvurmaktadır. Ya da bir din kişisel özelliklere sahip bir Tanrı anlayışını ön plana çıkarırken, başka bir din O'nun hakkında kişisel olmayan bir anlayışı benimsemektedir. Diğer taraftan, bu tür ihtilafların taraflarına bakıldığında, bunların epistemik açıdan birbirine denk (*epistemic peer*), yani dinî iddiaların içeriğine hâkim olma anlamında yetkin kişiler oldukları görülmektedir. O zaman burada sorulması gereken temel soru, bu tür bir denk ihtilafıyla yüz yüze kaldığımızda sahip olduğumuz dinî inançlar konusunda nasıl bir tutuma sahip olacağımızdır. Bu ve buna benzer sorular, çağdaş Batılı epistemoloji çalışmaları içerisinde "ihtilaf" (*disagreement*) ve daha özelde "dinî ihtilaf" (*religious disagreement*) başlığı altında yoğun bir şekilde tartışılmaktadır.² Buradaki tartışmanın esası, kısaca, epistemik açıdan birbirine denk olarak kabul edilebilecek kişilerin belirli bir dinî inanç veya iddia hakkında ihtilafa düşmeleri durumunda, kişinin söz konusu inanç veya iddiayla ilgili nasıl bir tavır alması gerektiğinin etraflıca soruşturulmasıdır. Başka bir deyişle, sahip olduğum belirli bir dinî inanca, söz konusu inançla ilgili bütün kanıtları paylaştığım ve bana epistemik açıdan denk olan bir kişi tarafından meydan okunduğu ya da onun aksi bir inanç öne sürüldüğü durumda, acaba kendi inancımınla ilgili nasıl bir tutum takınmam gerekir?

Dinî inançlar hakkında denklelerin ihtilafı durumunda ne yapılması gerektiğiyle ilgili çağdaş epistemoloji çalışmalarında çeşitli yollar önerilmiştir.³ Bunlardan birisi, kişinin, denk ihtilafıyla karşılaşması

¹ Bazı örnekler için bk. Gökhan Akbay, "Bilimde Denk Anlaşmazlıkları: William Castle ve Richard Goldschmidt, Ortodoks Mendelcilere Karşı", *Dört Öge* 16 (2019); Richard Feldman, "Epistemological Puzzles about Disagreement", *Epistemology Futures*, ed. Stephen Hetherington (Oxford: Clarendon Press, 2006), 217-219.

² İhtilafı ilgili bazı çalışmalar için bk. David Christensen ve Jennifer Lackey (ed.), *The Epistemology of Disagreement: New Essays* (Oxford: Oxford University Press, 2013); Diego Machuca (ed.), *Disagreement and Skepticism* (New York: Routledge, 2013); James Kraft, *The Epistemology of Religious Disagreement: A Better Understanding* (New York: Palgrave Macmillan, 2012); Jonathan Matheson, *The Epistemic Significance of Disagreement* (London: Palgrave Macmillan, 2015); Richard Feldman ve Ted Warfield (ed.), *Disagreement* (New York: Oxford University Press, 2010). Türkçe bazı çalışmalar için bk. Akbay, "Bilimde Denk Anlaşmazlıkları"; Elif Kütükcü, *İhtilafın Epistemolojisi ve Dinî Çeşitlilik* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022); Nesim Aslantatar, "Pragmatik İnertia ve Denk İhtilafın İmkânı", *İslam Uluşlararası İslam Araştırmaları Kongresi (12 Şubat 2022): Bildiriler Kitabı*, ed. Erdem Can Öztürk ve Mahmut Esad Erkaya (Ankara: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Yayınları, 2022). Christensen, ihtilaf meselesinin son döneme kadar epistemoloji çalışmalarında çok dikkat çekmeyen bir konu olarak kaldığını ifade etmektedir: David Christensen, "Disagreement as Evidence: The Epistemology of Controversy", *Philosophy Compass* 4/5 (2009), 756. Bununla birlikte, ihtilaf meselesinin İslam düşüncesinde de "tekâfüü'l-edille" başlığı altında işlendiğini belirtmek gerekir. Ancak çalışmamızın sınırları göz önüne alındığında, konuyla ilgili daha ayrıntılı bir çalışmaya ihtiyaç olduğu açıktır. Konuyla ilgili bazı çalışmalar için bk. Osman Güman, "Fıkıh Usûlü Geleneğinde Farklı Bir Tavır: Tevakkuf", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 33 (2012); Yusuf Şevki Yavuz, "Tekâfüü", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 18.05.2024). Bu noktaya dikkatimi çektiği için makalenin hakemine teşekkür ediyorum.

³ Bu farklı görüşler için bk. Adam Elga, "Reflection and Disagreement", *Noûs* 41/3 (2007); Bryan Frances, *Disagreement* (Cambridge: Polity Press, 2014); Bryan Frances ve Jonathan Matheson, "Disagreement", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Erişim 06.02.2024); Christensen, "Disagreement as Evidence"; Kraft, *The Epistemology of Religious Disagreement*.

durumunda, sahip olduğu dinî inançlarda herhangi bir değişikliğe gitmeden makul ve kararlı bir şekilde onlara bağlanmakta ısrar edebileceğidir. “Kararlılık görüşü” (*steadfast view*) denilen bu yaklaşım, epistemik açıdan yetkin insanların birçok konuda ihtilaf içerisinde olmasından destek alarak, denk ihtilafı durumunun kişinin inançlarını terk etmesini gerektirmeyeceğini ve kişinin denk ihtilafıyla karşılaştıktan sonra da kararlı bir biçimde inançlarını sürdürmesinde rasyonel olduğunu ileri sürer. Denk ihtilafında ne yapılması gerektiğiyle ilgili diğer bir görüş ise, kişinin, denk ihtilafı karşısında dinî inançlara yönelik hükmünü askıya alması veya söz konusu inançlara yönelik başlangıçta duyduğu güveni böyle bir durumla karşılaştıktan sonra terk etmesidir. “Uzlaştırıcı” (*conciliatory view*) adı verilen ve günümüzde Richard Feldman ve David Christensen gibi düşünürler tarafından savunulan bu teze göre, bir *a* kişisi, sahip olduğu belirli bir dinî inancıyla ilgili bir denk ihtilafı durumuyla karşılaştığında, bahsi geçen inanca yönelik bu bağlılığından vazgeçmek ve her iki tarafın doğruluğuna eşit bir ihtimâl vermek zorundadır. Çünkü kendisine epistemik açıdan muhalif olan kişi, hem *a*'nın sahip olduğu epistemik nitelikleri taşımakta hem de *a* ile söz konusu dinî inançla ilgili bütün kanıtları paylaşmakta, buna karşın bu kanıtlardan farklı bir sonuç çıkarmaktadır. Dolayısıyla, buradaki argümana göre, denk ihtilafı, dinî inançlara yönelik kişinin sahip olduğu güveni zayıflatarak onlara yönelik bir şüphe gerektirir.⁴

Bu çalışmada, Feldman ve Christensen'in, denk ihtilafının sahip olunan inançta kişiyi şüpheye götürmesi gerektiğine yönelik argümanları ele alınacak ve dinî iddialara yönelik imaları/sonuçları eleştirel bir tarzda tartışılacaktır. Bu amaçla, ilk olarak, argümanı aydınlığa kavuşturmak için ana iddialar ortaya konularak ona bir çerçeve çizilmeye çalışılacaktır. İkinci olarak, argümanın eleştirel bir değerlendirmesi yapılarak başta onun bizi sürükleyeceği şüpheli pozisyon olmak üzere birçok yönden problemli olduğu ve bu yüzden ikna edici bir argüman olmaktan uzak olduğu iddia edilecektir.

18

1. Temel Kavramlar: İhtilaf ve Epistemik Denk

Feldman ve Christensen'in konumuzla ilgili düşüncelerini daha iyi anlayabilmek için öncelikle ihtilaf ve epistemik denk kavramları hakkında birkaç önemli noktaya işaret etmemiz gerekir. İhtilaf, kabaca tanımlamak gerekirse, insanların bir meseleyle ilgili karşıt tutumlara sahip olmasını ifade eder ve bu anlamda düşünüldüğünde eylem veya inanç gibi farklı öğeler bağlamında düşünülebilir. Eylem konusunda ihtilaf, bir mesele hakkında “ne yapılması” gerektiğiyle ilgili kişilerin farklı tutumlara sahip olması durumunda meydana gelir. Örneğin, savaşta büyük bir orduyu -en az sizin kadar deneyimli- bir meslektaşınızla yöneten bir general olduğunuzu ve savaşın kritik bir noktasında bir taarruz için uygun zaman olduğunu düşündüğünüzü varsayalım. Ancak meslektaşınız, bu tür bir adımın, ordunun büyük kayıplar vermesine neden olacak yanlış bir karar olacağını ileri sürmektedir. Bu durum, eylemle ilgili bir ihtilaf örneğidir ve bu tür ihtilaf durumlarında karşımızda yönelebileceğimiz iki seçenek bulunmaktadır: (i) Yapmak veya (ii) yapmamak. Çünkü bu örnekte, kişinin vereceği karar konusunda söz konusu eylemin ya hayata geçirilmesi ya da geçirilmemesi dışında üçüncü bir alternatif yoktur.⁵

İnançla ilgili ihtilaf durumları ise, kişinin bir önerme veya iddiayla ilgili benimseyebileceği farklı tutumları ifade eder. Örneğin, “Âlem sonludur” önermesiyle ilgili düşündüğümüzde, bir kişi bu önermenin doğruluğuna, diğer bir kişi ise onun yanlış olduğuna inanarak ihtilaf içerisinde olabilir. Ancak eylem durumlarından farklı olarak, inanç konusunda kişinin benimseyebileceği üç farklı tutum vardır: (i) İnanmak, (ii) inanmamak ve (iii) hükmü askıya almak.⁶ İnanmak, sözü geçen önermenin içeriğini onaylamayı; inanmamak, bu içeriği reddetmeyi; hükmü askıya almak ise, önerme hakkında bir hüküm vermekten kaçınmayı ifade eder. Bu noktada, çalışmamız boyunca ele alacağımız ihtilafın temel olarak inanç durumlarıyla sınırlı olduğunun altını çizmek gerekir. İnançlar bağlamında ihtilafı, bir kişinin bir önermeye

⁴ Uzlaştırıcı görüş Bogardus, Elga, Matheson gibi düşünürler tarafından da savunulmaktadır: Elga, “Reflection and Disagreement”; Jonathan Matheson, “Disagreement and the Ethics of Belief”, *The Future of Social Epistemology: A Collective Vision*, ed. James Collier (Lanham: Rowman and Littlefield, 2015); Tomas Bogardus, “A Vindication of the Equal Weight View”, *Episteme: A Journal of Social Epistemology* 6/3 (2009). Ayrıca Feldman'ın, argümanı doğrudan dinî inançlar bağlamında gündeme getirirken, Christensen'in dinî inançlarla birlikte daha geniş bir alan için onu değerlendirdiğini söylemek gerekir.

⁵ Krş. Frances, *Disagreement*, 66.

⁶ Krş. Richard Feldman, “Clifford's Principle and James's Options”, *Social Epistemology* 20/1 (2006), 24-25.

inanırken, başka bir kişinin söz konusu önermeye inanmaması şeklinde tanımlamak mümkündür.⁷ Başka bir ifadeyle, bir önerme konusunda kişilerin karşıt tutumlara sahip olması bu önermeyle ilgili bir ihtilafın olduğuna işaret eder.

Kendisiyle ihtilaf hâlinde olduğumuz kişiyi düşündüğümüzde ise, bu kişi “epistemik açıdan” bizden daha üstün, daha aşağı ya da bizimle denk olabilir. Kişinin bu açıdan durumunu değerlendirmek maksadıyla farklı öğeleri göz önüne almak mümkündür. Bu bağlamda, ihtilaf konusuyla ilgili eldeki veri ve kanıtlar, arka plan bilgisi, ihtilaf içerisinde olan kişilerin sahip olduğu zekâ ve akıl yürütme becerisi, konuyla ilgili gerçekleştirilen araştırma veya araştırmaya ne kadar zaman ayrıldığı gibi öğeler kriter olarak kabul edilebilir.⁸ Örneğin, yarın hava durumunun nasıl olacağı konusunda sıradan bir insan olan x ile meteoroloji uzmanı olan y 'nin ihtilafa düştüğünü varsayalım. Arka plan bilgisi, sahip oldukları veri ve kanıtlar, yapılan araştırma gibi öğeler hesaba katıldığında, y 'nin epistemik açıdan x 'ten üstün kabul edileceği açıktır. Dolayısıyla, bu öğeler üzerinden değerlendirdiğimizde, epistemik denk kavramı, bahsi geçen öğelere sahip olma noktasında aşağı yukarı birbirine denk olan kimseleri dile getirecektir. Thomas Kelly temel olarak şu iki şartı karşılayan kişilerin epistemik denk olarak kabul edilebileceğini belirtir: (i) Kişiler belirli bir konu hakkındaki kanıt ile argümanları bilmede ve (ii) zeki, dikkatli, önyargıdan uzak gibi epistemik erdemlere sahip olmada eşit olduklarında.⁹ Feldman ise, “...insanlar; zekâ, akıl yürütme güçleri, arka plan bilgisi vb. açısından yaklaşık olarak eşit olduğunda *epistemik denktirler*”¹⁰ şeklinde bunu ifade etmektedir. O zaman, bir inançla ilgili anlaşmazlık içerisinde olan kişilerin veri, kanıt, zekâ, akıl yürütme becerisi, arka plan bilgisi gibi öğeler açısından denk olduğu bir durumda, epistemik açıdan denkler arasında bir ihtilafın meydana geldiğini söyleyebiliriz.

2. Denk İhtilafı Karşısında Dinî İnanç

Epistemik açıdan birbirine denk görünen kişilerin ihtilaf içerisinde olduğu mevzulardan biri de dinî inançlardır. Buna göre, epistemik olarak oldukça yetkin kabul edilebilecek kişiler, dinî inançların değerlendirilmesi konusunda oldukça karşıt sonuçlara ulaşmaktadır. Bunun birçok örneğini, Tanrı'nın varlığı, doğası, âlemin başlangıcı ve sonu gibi konularda müşahede etmek mümkündür. Peki, dinî inançlar konusunda denk ihtilafıyla yüz yüze kaldığımız durumlarda nasıl bir tutum takınmak gerekir? Literatürde Feldman ve Christensen gibi düşünürler tarafından bu soruya verilen dikkat çekici bir cevap, dinî inançlarda denk ihtilafıyla karşılaşılması durumunda, kişinin bu inançlara yönelik başta sahip olduğu güveni artık duyamayacağı ve dolayısıyla bunlarla ilgili hükmü askıya alması gerektiğidir. Onların “uzlaştırıcı” bu temel tezine göre, dinî inançlarda bir denk ihtilafıyla karşılaştığımızda, ihtilaf içerisinde olduğumuz kişiyi epistemik açıdan denk kabul ettiğimiz için, kendi iddiamıza yönelik duyduğumuz güvende azalma, karşı tarafın iddiasına duyduğumuz güvende ise artış olacaktır. O yüzden, bu tür durumlarda atılması gereken uygun adım her iki tarafın iddiasına da eşit doğruluk değeri atfederek hükmü askıya almaktır.¹¹

Bu iddiayı anlaşılır kılmak amacıyla Christensen örnek bir duruma başvurmaktadır. Örneğe göre, beş arkadaş bir restorana akşam yemeğine gittiğimizi ve hesabı ödeme zamanının geldiğini varsayalım. Hepimiz ödenecek tutarı hesap fişinin üzerinde açık bir şekilde görmüştüzdür. Yine, kimin ne yiyip içtiğine bakılmaksızın hesabı eşit bölüşeceğimiz ve hesabın yüzde yirmisi kadar bahşiş ödeyeceğimiz konusunda

⁷ Bazı ihtilaf tanımları için bk. Frances, *Disagreement*, 18; Graham Oppy, “Disagreement”, *International Journal for Philosophy of Religion* 68 (2010), 187; Richard Feldman, “Reasonable Religious Disagreements”, *Philosophers without Gods: Meditations on Atheism and the Secular Life*, ed. Louise M. Antony (Oxford: Oxford University Press, 2007), 201.

⁸ Frances, *Disagreement*, 24-30. Ayrıca bk. Elga, “Reflection and Disagreement”, 478-502.

⁹ Thomas Kelly, “Epistemic Significance of Disagreement”, *Oxford Studies in Epistemology*, ed. Tamar S. Gendler ve John Hawthorne (Oxford: Clarendon Press, 2005), 1/174-175.

¹⁰ Feldman, “Reasonable Religious Disagreements”, 201. Ayrıca bk. David Christensen, “Epistemology of Disagreement: The Good News”, *The Philosophical Review* 116/2 (2007), 188-189; Kraft, *The Epistemology of Religious Disagreement*, 5-6; Kütükcü, *İhtilafın Epistemolojisi ve Dinî Çeşitlilik*, 15-17; Oppy, “Disagreement”, 187.

¹¹ Bu noktada, denk ihtilafı durumunda ne yapılacağı konusunda Feldman ve Christensen'in dile getirdikleri açısından bir farklılığın ortaya çıktığını söylemek gerekir. Şöyle ki, denk ihtilafında, Feldman doğrudan konuyla ilgili hükmün askıya alınması gerektiğini vurgularken, Christensen Bayesci görüşlerine uygun olarak kişinin sahip olduğu inanca yönelik duyduğu güven derecesini azaltması ve bir olasılık hesaplaması yapması gerektiğini ön plana çıkartmaktadır. Bu konuda ayrıca bk. Akbay, “Bilimde Denk Anlaşmazlıkları”, 21-22. Bunun yanında, Christensen, çalışmalarında zaman zaman karşıt taraflara eşit değer vererek hükmü askıya almayı da dile getirmektedir. Ancak ifade farklılıkları bir tarafa bırakılırsa, sahip olunan inançla ilgili bir denk ihtilafının ortaya çıkması, bu inancın dayandığı gerekçelendirmenin zayıflaması/çökmesi ve ona yönelik bir şüphe durumunun ortaya çıkması anlamında her iki düşünür için ortak bir tezi belirtmektedir.

anlaştığımızı düşünelim. Ben kafamdan bir hesaplama yapıyorum ve kendimden emin bir şekilde kişi başı 43 dolar ödememiz gerektiğini buluyorum. Ancak aynı zamanda hesaplamayı gruptan başka bir arkadaşım da yapıyor ve kişi başı ödenecek ücretin 45 dolar olduğunu söylüyor. Bu arkadaşımı çok uzun süredir tanıyorumdur ve kendisi hesap yapma, kanıtları değerlendirme konusunda en az benim kadar iyidir. Yaptığı hesaplamayla ilgili şüpheye düşmemize neden olacak sarhoşluk gibi herhangi olumsuz bir durumdan da uzaktır. Özetle, kendisiyle epistemik açıdan denk olduğumuzu kolaylıkla ifade edebiliriz.¹² Peki, bu durumda arkadaşımın konuyla ilgili inancını öğrendiğim zaman nasıl hareket etmem gerekir? Yapılacak şeyin açık olduğunu ileri süren Christensen bunu şöyle açıklar:

Durumu bu şekilde ortaya koyarsak, benim payımın 43 dolar olduğu inancına yönelik güvenimi düşürmem ve 45 dolar olduğu inancına yönelik güvenimi de yükseltmem gerektiği oldukça açık görünmektedir. Aslında, (bu belki daha az açık olmasına rağmen) şimdi bu iki hipotezi kabaca eşit doğruluk derecesinde (*credence*) kabul etmem gerektiğini düşünüyorum.¹³

Buradaki temel iddiaya göre, bir konu hakkında aynı kanıtı paylaştığımız bir kişinin benden farklı bir inanca varması, benim kendi inancına yönelik duyduğum güvenin azalmasına neden olacaktır. Çünkü ikimizin epistemik açıdan denk olduğunu dikkate aldığımızda, önümüzde her ikimizin ulaştığı sonuca eşit bir doğruluk ihtimâli verme dışında bir seçenek kalmamaktadır. Christensen, bu tür durumlarda iki düşüncenin iş başında olduğunu söyler. Buna göre, denk ihtilafı; ilk olarak, kişinin konuyla ilgili kanıtı yanlış yorumladığına dair kendisine bir gerekçe verir ve ikinci olarak, söz konusu kanıtı dayanarak sahip olduğumuz inanca yönelik güven duygumuzda bir azalmaya neden olarak konu hakkında hükmü askıya almamızı gerektirir.¹⁴ Başka bir deyişle, denk ihtilafıyla karşılaştığımız zaman, ilk olarak bizde “Acaba ben bu kanıtı yanlış mı değerlendirdim?” düşüncesi ortaya çıkar. Bu düşüncenin ortaya çıkması ise, bahsi geçen kanıtı dayalı olarak biçimlendirdiğim inanca yönelik bende bir şüphe durumu doğurur. Böyle bir durumda, Christensen’e göre, iki tarafın inancına eşit doğruluk ihtimâli vererek hükmü askıya almak en makul seçenek görünmektedir.

Benzer düşünceler ileri süren Feldman, rasyonellik ve din hakkında verdiği bir lisans dersindeki öğrencilerinin durumu üzerinden problemin çerçevesini çizer. Buna göre, sınıfta dinî inançlarla ilgili birbirine muhalif oldukça farklı görüşler mevcut olmasına rağmen, öğrenciler birbirlerinin iddialarına karşı oldukça saygılıdırlar. İhtilaf içerisinde oldukları diğer öğrencileri hoşgörülü bir tutumla karşıladıkları için, “Onlar “ihtilaf konusunda anlaşmışlardır” ve müzakere edilen meseleler hakkında “makul insanlar ihtilaf edebilir” sonucunu çıkarmışlardır”¹⁵. Öğrencilerin bu düşüncesi, epistemik açıdan denk olan insanların makul bir şekilde ihtilaf içerisinde olabileceğini olağan bir durum olarak karşılar. Bu düşünceden hareket eden Feldman, epistemik açıdan denk olanların makul bir şekilde ihtilaf içerisinde olup olamayacağını sorgular. O bu noktada, denklerin makul bir şekilde ihtilaf içerisinde olabileceği düşüncesine saldırarak böyle durumlarda kişinin inancıyla ilgili hükmü askıya alması gerektiğini iddia eder. Makul olmayı “yeterli kanıtı sahip olmaya” indirgeyen Feldman, bir konu hakkında aynı anda iki karşıt/uyuşmaz inancın doğru olamayacağını savunur. Ateistlerle teistleri düşündüğümüzde, eğer teistin dediği gibi bir Tanrı varsa, o zaman ateistin haklı olması mümkün değildir. Bu yüzden, bir denk ihtilafı durumunda, doğrunun hangisi olduğunu yeterli bir kanıtla bilemediğimiz ve her iki tarafın da doğru olma ihtimâli olduğu için, konuyla ilgili hükmü askıya almamız gerekir.¹⁶ O “ılımlı şüpheci bir alternatif” (*modest skeptical alternative*) olarak nitelendirdiği ana tezini şu şekilde ortaya koyar:

Bu kanıtı değerlendirdikten sonra, kendimi onun *P*'yi desteklediğini düşünmeye yönelik bir eğilim, belki güçlü bir eğilim içerisinde buluyorum. Belki kendimi *P*'ye inanmaktan alıkoymuyor bile olabilirim. Fakat tamamıyla

¹² Christensen, “Epistemology of Disagreement”, 192-193. Ayrıca bk. Christensen, “Disagreement as Evidence”, 757.

¹³ Christensen, “Epistemology of Disagreement”, 193. Literatürde geçen daha farklı örneklerle ilgili olarak bk. Oppy, “Disagreement”, 183-186.

¹⁴ Christensen, “Disagreement as Evidence”, 757.

¹⁵ Feldman, “Reasonable Religious Disagreements”, 194.

¹⁶ Feldman, “Reasonable Religious Disagreements”, 199-203. Bununla birlikte, Feldman’ın kendisini “kayıtsız bir ateist” (*complacent atheist*) şeklinde tanımladığına işaret etmek gerekir (s. 194).

benim gibi akli başında ve ciddi olan bir kişinin [bu kanıtla yönelik] karşıt bir tepki verdiğini görüyorum. Belki bu kişi paylaşılmayan başka bir kanıtla sahip olabilir ya da benim yaptığımdan farklı bir şekilde kanıtı değerlendiriyordur. Onun zihinsel yaşamı hakkında her şeyi bilmek ve bundan dolayı, niçin o şekilde inandığını tam olarak açıklamak zordur. İkimizden biri bir tür hata yapmış ya da bazı doğruları görmede başarısızlığa uğramış olmalı. Ancak hata yapan kişinin benden ziyade o olduğunu düşünmek için elimde herhangi bir gerekçe yok. Aynısı onun için de geçerlidir. Bu durumda, ikimiz için yapılması gereken doğru şey P ile ilgili hükmü askıya almaktır.¹⁷

Feldman'a göre, bir konuyla ilgili iki karşıt tarafın bütün kanıtlarının ortaya konduğu bu tür denk ihtilaflarında kişinin benimseyebileceği en doğru yol bu görünmektedir. Çünkü öğrencilerinin durumunda olduğu üzere, her iki taraf birbirinin iddiasını gerçekten eşit şekilde makul görüyorsa, bu örneklerde doğrunun ne olduğu tam olarak bilinmediği için hükmün askıya alınması rasyonel açıdan kabul edilebilir tek seçenek olacaktır.¹⁸

Feldman ve Christensen ana tezlerini bu şekilde ortaya koyduktan sonra, ayrıca ona itiraz olarak yöneltilen bazı olası ihtilaf durumlarını da değerlendirmektedir. Bu durumlar, konuyla ilgili literatürde, insanların makul bir şekilde ihtilaf içerisinde olabileceği ve bu ihtilaflarda hükmü askıya almanın gerekmediği örnekleri dile getirmektedir. Bunlardan biri, "aynı kanıttan farklı sonuçların çıkartılabileceğini" iddia edenlerin itirazıdır. İtiraza göre, iki kişi aynı kanıtla sahip olmasına rağmen, söz konusu kanıttan farklı sonuçlar çıkararak makul bir şekilde ihtilaf içerisinde olabilir. Bu kişiler, söz konusu kanıttan farklı sonuçlar çıkararak ihtilafa düşmesine rağmen, eldeki kanıtlara epistemik açıdan doğru bir şekilde tepki vermelerinden dolayı oldukça makuldür.¹⁹ O yüzden, bu tür durumlarda insanların bir inançla ilgili denk ihtilafı içerisinde olması hükmü askıya almayı gerektirmez.

Ancak Feldman bir örnek üzerinden bu itirazın yerinde olmadığını göstermeye çalışır. Örneğe göre, bir dedektif, belirli bir suçla ilgili hem x 'in suçlu olduğuna dair güçlü bir kanıtla hem de y 'nin suçlu olduğuna dair başka bir güçlü kanıtla sahiptir. Ancak dedektif işlenen suçla ilgili yalnızca bir kişinin suçlu olabileceğini bilmektedir. Burada bir davanın görülebilmesi için, dedektif aralarında bir seçim yaparak ya x 'in suçlu y 'nin suçsuz ya da y 'nin suçlu x 'in suçsuz olduğuna makul bir şekilde inanacaktır. Ancak Feldman bu örneğin uygun olmadığını söyleyerek denk ihtilafında insanların makul bir şekilde karşıt inançlarda olabileceklerini kabul etmez. Buna göre, örnekte tek bir dedektif değil fakat iki dedektif olduğunu varsaydığımızda, o zaman denk ihtilafı içerisinde olan insanların durumu daha net anlaşılır. İki dedektif, eldeki kanıtlar aynı olmasına karşın kanıtlardan farklı sonuçlara vararak makul bir şekilde ihtilaf içerisinde olduklarını ifade etmektedir. Buna karşı, örnek tek dedektif bağlamında dile getirildiğinde, dedektifin bir tarafın suçluluğuna inanması ne kadar yanlışsa, iki dedektif bağlamında ortaya konulduğunda da benzer şekilde onların konuyla ilgili bir hüküm vermesi sorunludur. Feldman, bu örnekte açık bir şekilde kişinin hükmü askıya almasının en makul seçenek olduğunu iddia eder. Çünkü bu örnekte x 'in suçsuz olduğunu söyleyen kanıt aynı zamanda y 'nin suçlu olduğunu ifade ettiği için, burada bir tarafın suçlu olduğuna inanmak rasyonel olmayacaktır. Diğer yandan, bu örnekte karşıt inançlara sahip iki tarafın makul bir şekilde ihtilaf içerisinde olduklarını söylemeleri de anlamsızdır. Feldman'a göre, kişi p önermesinin makul olduğuna inanırken, aynı zamanda p 'nin karşıtı olan bir önermeye inanan insanın da makul olduğuna nasıl inanabilir?²⁰ Christensen de bu noktayı "Farklı bir inancın kanıttan eşit bir şekilde destek aldığını onaylarken kendi inancını sürdürmede dengesiz (*unstable*) bir şeyler vardır"²¹ şeklinde belirtmektedir. Dolayısıyla, iki düşünür, bir insanın ihtilaf durumlarında hem kendi inancını hem de ona karşıt olan bir inancı bir taraftan makul değerlendirirken diğer taraftan kendi inancını devam ettirmesini anlaşılaktan uzak bulmaktadır.

Feldman ve Christensen bu iddialarını "Teklik Tezi" (*The Uniqueness Thesis*) adını verdikleri bir düşünceye dayandırmaktadır. Bu düşünceye göre, bir kanıt kümesi karşıt önerme setlerinden en fazla birini

¹⁷ Feldman, "Reasonable Religious Disagreements", 212.

¹⁸ Feldman, "Epistemological Puzzles about Disagreement", 235 ve "Reasonable Religious Disagreements", 212-213.

¹⁹ Christensen, "Epistemology of Disagreement", 190.

²⁰ Feldman, "Reasonable Religious Disagreements", 204-205.

²¹ Christensen, "Epistemology of Disagreement", 191.

ve buna bağılı olarak ona yönelik ortaya çıkabilecek en fazla bir tutumu gerekçelendirir.²² Feldman'a göre, bir önermeye yönelik inanma, inanmama ve hükmü askıya alma şeklinde üç tutum olabilir. Bir konuyla ilgili bize bir kanıt seti sunulduğunda, teklik tezi, bahsi geçen konu hakkında bu üç tutumdan yalnızca birinin rasyonel bir şekilde gerekçelendirilebileceğini söyler. O zaman eğer teklik tezi doğruysa, iki kişinin aynı kanıtı sahip olduğu bir durumda makul bir şekilde ihtilaf içerisinde olmaları mümkün değildir.²³ Çünkü ihtilaf durumu, *aynı kanıt setinin iki karşıt inancı aynı zamanda gerekçelendirdiğini* varsayar. Dolayısıyla, teklik tezi, bir önermeye yönelik tek bir inançsal tutumun gerekçelendirilmesine izin verdiği için, insanların gerçekten ihtilaf içerisinde oldukları bir durumda hükmü askıya almak epistemik açıdan rasyonel tutum olacaktır.

Feldman ve Christensen'in argümanına itiraz olarak yöneltebilecek ikinci bir durum "farklı başlangıç noktalarının kişileri farklı sonuçlara götürebileceği" iddiasıdır. Buna göre, kanıtı değerlendirmesinde ve farklı sonuçlara ulaşmasında kişiyi etkileyebilecek çeşitli temel ilkeler veya başlangıç noktaları söz konusu olabilir. Bunlar ister dünya hakkındaki temel ilkeler ister dünya görüşü farklılıkları isterse bir kanıtı nasıl yaklaşacağımızı belirleyen epistemik ilkeler olsun, kanıttan çıkaracağımız sonuçları etkileyerek diğerleriyle ihtilaf içerisinde olmamıza yol açabilir. Örneğin, yukarıda iki dedektifin durumunu hatırlarsak, onlar belki kanıtın değerlendirilmesinde farklı epistemik öğelere ağırlık verdikleri için farklı sonuçlara ulaşmış olabilir.²⁴ Ancak Feldman'a göre, burada ileri sürülen itiraz insanların makul bir şekilde ihtilaf içerisinde olabileceği iddiasını temellendirmekten uzaktır. Çünkü bir konuyla ilgili kanıtı değerlendirirken bizi diğerleriyle ihtilafa düşüren bu başlangıç noktaları veya temel ilkelerin kendisi konu bağlamında müzakereye açılabilir ve ihtilaf içerisinde olduğumuz kişiyle paylaşılabilir. Bunlar müzakereye açıldığında ise, artık rakibimiz tarafından bilinmiş olacağı için, bu temel ilke ve başlangıç noktalarının kendileri değerlendirme sürecinin içine dâhil edilmiş olacaktır.²⁵ O yüzden, sürecin içerisinde toplam kanıtı nasıl tartışmaya açıyorsak, benzer şekilde, ihtilaf içerisinde olduğumuz kişiyle bu farklı ilke veya başlangıç noktalarını da müzakere edebiliriz.

22

Feldman ve Christensen'in bu argümanının dinî inançlar konusundaki sonuçlarına geldiğimizde ise, onun bu tür inançlarla ilgili sonucu açıktır: Denk ihtilafı durumunda, dinî inançlara yönelik duyduğumuz *güveni terk ederek* bu konuda *hükmü askıya almak* rasyonel tutum olacaktır. Diğer bir ifadeyle, sahip olduğumuz dinî inançlar konusunda bizimle ihtilaf içinde olan epistemik bir denkle karşılaştığımızda, bu durumun bizi kendi inançlarımıza yönelik bir şüphe durumuna sevk etmesi gerekir. Öğrencilerinin dinî inançlarla ilgili ihtilafından yola çıkan Feldman, "Bu tür durumlarda doğrunun ne olduğunu gerçekten bilemeyeceğimizi kabul etmemizin gerekli olduğunu"²⁶ ileri sürer. Çünkü eldeki toplam kanıt ve bu kanıttan çıkarılan karşıt görüşler göz önüne alındığında, bunların birlikte doğru olması mümkün olmadığı için, burada doğruyu bilmediğimiz ortadadır. Diğer taraftan, teklik tezi, bu karşıt görüşlerin epistemik açıdan birlikte gerekçelendirilmesine izin vermez. O yüzden, Feldman'a göre, birbirine bilişsel açıdan denk insanların, dinî inançlar konusunda aynı kanıtı sahip olup da farklı sonuçlara ulaşması ve dolayısıyla ihtilaf içinde olması düşüncesi makul değildir. Çünkü böyle bir ihtilaf durumuyla yüz yüze kalındığında kişinin inancını terk ederek hükmü askıya alması gerekir. Aslında dikkatle düşünüldüğünde, insanın derinden bağlılık gösterdiği birçok inancında epistemik açıdan gerekçelendirilmemiş olduğu görülecektir.²⁷

Benzer şekilde, Christensen de kişinin, belirli bir inançla ilgili kendisine epistemik açıdan denk olan biriyle ihtilaf etmesi durumunda, kendisinin daha üstün bir pozisyonda olmadığını kabul etmesi gerektiğini söyler. Ona göre, ihtilaf durumu taraflardan birinin epistemik bir üstünlüğe sahip olduğuna işaret etmez. Aksine, kişinin kendi inançlarını gözden geçirmesi için bir fırsat sunar. Dinî inançlar da dâhil birçok inanç türünde bu şekilde denk ihtilafıyla karşılaşıldığında, kişi, sahip olduğu inançlara yönelik güven derecesini

²² Christensen, "Epistemology of Disagreement", 190-192; Feldman, "Reasonable Religious Disagreements", 205.

²³ Feldman, "Reasonable Religious Disagreements", 205.

²⁴ Feldman, "Reasonable Religious Disagreements", 205-206.

²⁵ Feldman, "Reasonable Religious Disagreements", 206.

²⁶ Feldman, "Reasonable Religious Disagreements", 213.

²⁷ Feldman, "Reasonable Religious Disagreements", 212-214.

azaltarak onları gözden geçirmelidir. Aksi durum kişinin irrasyonel davrandığı anlamına gelecektir.²⁸ Christensen, ahlak ve din gibi alanların ihtilafli meselelerle dolu olduğunu, bu durumun ise kanıtı uygun bir şekilde yaklaşılmamasından kaynaklandığını ileri sürer. Daha açık bir ifadeyle “epistemik şartlar kötü olduğunda ihtilaf çoğalır”²⁹. Kendi argümanının sonucu olarak ise, dinî inançlar dâhil birçok denk ihtilafı örneğine yönelik uygun karşılığın hükmü askıya almak olduğunu ileri sürer.³⁰

Dinî inançlar konusunda denk ihtilafıyla ilgili bu argümanın ana hatlarını ortaya koymayı bitirmeden önce iki noktanın altını çizmek gerekir. İlk olarak, Feldman ve Christensen’in argümanının merkezini oluşturan noktanın teklik tezi olduğunu rahatlıkla belirtebiliriz. Bu tez, belirli bir konu hakkında aynı kanıt kümesine dayanarak yalnızca tek bir inanç veya tutumun epistemik açıdan gerekçelendirilmesini mümkün gördüğü için, dinî inançlarla ilgili denk ihtilafının imkânını ortadan kaldırır. Çünkü denk ihtilafında iki karşıt görüş aynı anda kendi inançlarının gerekçelendirilmiş olduğunu ileri sürdükleri için teklik tezini ihlal etmektedir. Örneğin, Tanrı’nın varlığı konusunda inananlarla inanmayanları düşündüğümüzde, her iki taraf konuyla ilgili bütün kanıtı değerlendirmekte ancak farklı inançlara yönelerek konu hakkında ihtilaf etmektedir. Teklik tezine göre, Tanrı’nın varlığıyla ilgili toplam kanıtın yalnızca tek bir inancı gerekçelendirebileceğini düşündüğümüzde, kanıt eğer bir tarafın lehine karar vermemizi sağlayamıyorsa ve taraflar epistemik olarak denkse, o zaman karşıt tarafların konuyla ilgili hükmü askıya alması gerekir. Her iki taraf hükmü askıya almış olacağı için teklik tezine uygun bir şekilde Tanrı’nın varlığı konusunda epistemik açıdan tek bir tutum ortaya çıkmış olacaktır.

İkinci olarak, bu argümanın dinî inançlar dâhil birçok alana yönelik başlıca sonuçlarından biri, bu alanlara yönelik büyük ölçüde şüpheli bir tavır gerektirmesidir. Şöyle ki, argümanın varsaydığı denk ihtilafıyla karşılaşıldığında kişiden beklenen tutum, sahip olduğu inanca yönelik duyduğu güveni bırakarak bu inanca yönelik bir şüphe durumu içine girmesidir. Nitekim Feldman ve Christensen’in kendileri, argümanın bu şüpheli özünün farkında olarak, onu denk ihtilafına yönelik mütevazı bir akıl yürütme şeklinde nitelendirmek ve bu açıdan gelebilecek eleştirilerin önüne geçmeyi hedeflemektedir. Feldman’a göre, bu argüman, kişinin ihtilafa düştüğü biriyle bir uzlaştırmayı, yani hükmü askıya almayı önermesi açısından alçakgönüllü bir girişimdir. Ancak bununla birlikte, bu akıl yürütme kişinin doğru olarak inandığı düşünceleri savunmaktan vazgeçmesini gerektirmez. Kişi bu düşünceleri savunmaya devam edebilir, fakat onların herhangi bir epistemik gerekçelendirmeye sahip olmadığını aklından çıkarmaması gerekir.³¹ Christensen de bu argümanın birçok inancımıza yönelik bir şüphe durumu ortaya çıkaracağını kabul etmesine karşın, bunun kötü bir sonuç olmadığını göstermeye çalışır. Çünkü ona göre, bu tür bir yol bize inançlarımız üzerinde düşünerek onları gözden geçirme ve sonuçta epistemik açıdan onları geliştirme olanağı sunar.³² Dolayısıyla, o, bilişsel açıdan kendimizi geliştirmek için denk ihtilafını bir fırsat olarak değerlendirir.

3. Dinî İnanca Yönelik Şüphecilik

Feldman ve Christensen’in denk ihtilafına yönelik argümanları başta barındırdığı şüpheli öz olmak üzere birçok yönden eleştiriye açık görünmektedir. Her şeyden önce, bu argümanın ana ilkesinin doğru kabul edilmesi, argümanın kendisini hedef alarak onun dayandığı temelin altını oyacaktır. Diğer bir deyişle, argümanın, kendisine referansla tutarsız olduğu dile getirilebilir. Şöyle ki, argümana uyarak bir denk ihtilafında karşıt inançlara eşit ihtimâl verdiğimizizi ve konuyla ilgili hükmün askıya alınması gerektiğini kabul ettiğimizi düşünelim. Peki, bu ilkenin kendisine yönelik bir denk ihtilafıyla karşı karşıya kaldığımızda nasıl bir tutum takınmamız gerekir? Nitekim epistemoloji literatürünü göz önüne aldığımızda, Feldman ve Christensen’in bu “uzlaştırmacı” argümanını kabul etmeyen ve onun karşıtı olarak “kararlılık görüşünü” savunan önemli bir düşünür grubu mevcuttur. Hem uzlaştırmacı hem de ona karşıt olan kararlılık görüşünü savunanların yetkin epistemologlar olduğunu kabul ettiğimizde, konuyla ilgili bir denk ihtilafıyla karşı

²⁸ Christensen, “Epistemology of Disagreement”, 205.

²⁹ Christensen, “Epistemology of Disagreement”, 214.

³⁰ Christensen, “Epistemology of Disagreement”, 214-215.

³¹ Feldman, “Reasonable Religious Disagreements”, 213-214.

³² Christensen, “Epistemology of Disagreement”, 215-216.

karşıya olduğumuz aşikârdır. Bu durumda, eğer uzlaştırmacı görüşü savunan Feldman ve Christensen'in argümanı haklıysa, o zaman uzlaştırmacı görüş ile kararlılık görüşü arasında ortaya çıkan bu denk ihtilafına yönelik tutumumuz hükümü askıya almak olmalıdır.³³ Bu yüzden, eğer uzlaştırmacı görüşün doğruluğu onaylanırsa, konuyla ilgili denk ihtilafı hesaba katıldığında, o zaman onun doğruluğuyla ilgili hükümü askıya almamız gerekecek, başka bir deyişle o kendi iddiasının altını oymuş olacaktır.

Argümanı bu tür bir itirazdan korumak için, Adam Elga, argümanın ana ilkesine yönelik bazı sınırlamaların düşünülebileceğini belirtir. Örneğin, bu ilkenin, genel olarak bütün ihtilaf meselelerine uygulanabilir olduğu ancak onun ihtilaf meselesinin *kendisi* hakkında söz konusu edilemeyeceği ileri sürülebilir. Buna karşı, Elga, ilkeyle ilgili bu tür sınırlamaların amaca özel (*ad hoc*) keyfi görüldüğü için makul bir adım olmayacağını savunur.³⁴ Cevaba göre, söz konusu ilke, denk ihtilafının ortaya çıktığı birçok örneğe uygulanabilirken ihtilafın kendisinin müzakere edildiği bağlamlar için gündeme getirilmeyecektir. Diğer bir ifadeyle, denk ihtilafında nasıl bir tutum takınmamız gerektiğini ifade eden argümanın temel ilkesi, tartışmasız şekilde başlangıç noktası olarak kabul edilecektir. Ancak ne tür bir gerekçeye dayalı olarak böyle bir sınırlama yapılabileceği açık olmadığı için, Elga'nın ifade ettiği üzere, böyle bir adım tamamen keyfi olarak görünecektir.

İtiraza cevap veren Christensen, öncelikle ikili bir ayırım üzerinden bu itirazın karşılanabileceğini ileri sürer. Ona göre, kendi iddiasının altını oyan ilkeleri, bunu *otomatik* ve *potansiyel* olarak yapan ilkeler şeklinde ikiye ayırdığımızda, uzlaştırmacı görüşün ikincisinin bir örneği olduğu söylenebilir. Otomatik olarak kendi iddiasının altını oyan ilkeler, doğrudan kendi iddiasını çürütüyor görünürken; potansiyel olarak bunu yapan ilkeler, yalnızca belirli şartlar altında buna neden olurlar. Uzlaştırmacı görüş, doğrudan kendi iddiasının altını oymadığı için onun ikinci gruba ait olduğunu belirtebiliriz. Bu anlamda o, sadece eşit kanıtlara sahip olan muhalif bir görüşle karşılaştığında kendi iddiasının altını oyuyor olacaktır. Diğer yandan, Christensen, literatürde uzlaştırmacı görüşe muhalif tezlerin olduğunu düşündüğümüzde, o zaman bu cevabın da yetersiz olarak düşünülebileceğini ifade eder. Çünkü önemli bir kanıtsal desteğe sahip bu karşıt görüşlerle bir denk ihtilafının kabulü durumunda, uzlaştırmacı görüş potansiyel açıdan da kendi iddiasının altını oyuyor görünecektir. Fakat Christensen, bu kendi iddiasının altını oyma eleştirisinin sadece uzlaştırmacı görüşle sınırlı olmadığını belirtir. Ona göre, denk ihtilafında, karşıt inancı hesaba katmayı reddeden kararlılık görüşü dışındaki bütün tezler bir ölçüde kendi iddiasının altını oyma itirazına muhatap kalacaktır.³⁵

Christensen'in itiraza yönelik bu cevabının tatmin edici olmadığı ifade edilebilir. İlk olarak, o, itiraza cevap vermek için bir ayrıma başvurmakta ancak nihayetinde her iki ayırım açısından da uzlaştırmacı görüşe itiraz edilebileceğini söylemektedir. Her ne kadar ayırım bize uzlaştırmacı görüşün doğrudan kendi iddiasının altını oyan bir ilke olmadığını gösterme noktasında faydalı olsa da, rakip görüşlerle bir denk ihtilafı içerisinde olduğu göz önüne alındığında, onun potansiyel olarak kendi iddiasının altını oyan bir ilke olduğu ortadadır. O yüzden, itiraza cevap vermek amacıyla yapılan ayırımın sonuçta bir anlamı/işlevi kalmamaktadır. İkinci olarak, Christensen'in, denk ihtilafında ne yapılması gerektiğine dair kararlılık görüşü dışındaki bütün yaklaşımların bu itirazdan etkileneneğini söylemesi, aslında itirazın uzlaştırmacı görüşe yönelik büyük ölçüde başarılı olduğunu gösterir. Buna göre, o, uzlaştırmacı görüşün ana rakibi olan kararlılık görüşünü diğerlerinden ayırarak bu görüşün dışındaki alternatiflerin çoğunun, uzlaştırmacı görüş gibi, ihtilaf içerisinde olunan karşıt inançları dikkate alarak kişinin sahip olduğu inancı gözden geçirmesini şart koştuğunu ifade eder. Bu durum ise, uzlaştırmacı görüşe kendi iddiasının altını oyan bir ilke içerdiği itirazının yöneltmesinin ana nedenidir. Çünkü denk ihtilafıyla karşılaşıldığında kişinin inancını revize etmesi ya da değiştirmesi gerektiğini ileri süren her ilke aşağı yukarı bu itirazdan etkilenecektir. Bundan farklı olarak, kararlılık görüşü, denk ihtilafında inancın revize edilmesini gerekli görmediği için söz konusu itiraza muhatap olmayacaktır. Bundan dolayı, kararlılık görüşü, Christensen tarafından itiraza cevap

³³ Adam Elga, "How to Disagree about How to Disagree", *Disagreement*, ed. Richard Feldman ve Ted Warfield (New York: Oxford University Press, 2010), 179-180.

³⁴ Elga, "How to Disagree about How to Disagree", 180.

³⁵ Christensen, "Disagreement as Evidence", 762-763.

verilirken diğer görüşlerden farklı bir konuma yerleştirilmektedir. Bu noktada, kararlılık görüşünün birçok önemli düşünür tarafından savunulduğunu ve uzlaştırmacı görüşle ihtilaf içerisinde olduğunu dikkate aldığımızda, uzlaştırmacı görüşe yöneltilen kendi iddiasının altını oyma makul/haklı bir itiraz olacaktır.

Feldman ve Christensen'in argümanına yöneltebilecek eleştirilerin en başında ise onun şüphecisi bir öze sahip olması gelir. Bu argüman, bir inancımız hakkında ihtilaf durumuyla karşılaşmamızı bu inançtan şüphe duymak için bir gerekçe olarak kabul eder. Şüphe durumu ise, inançlarımızla ilgili bir gözden geçirmeyi ve onlarla ilgili güven derecemizi aşağıya çekmeyi ya da konuyla ilgili hükmü askıya almayı gerektirerek söz konusu inançlarımız konusunda oldukça olumsuz sonuçlara sahiptir. Bu şüphecisi tehlikeye dikkat çekenlerden biri olan Peter Van Inwagen, felsefi tartışmalara işaret ederek birçok konu üzerinde filozoflar arasında büyük ihtilafın olduğunu ve onlar arasında belirli bir mesele hakkında uzlaşmanın çok zor görüldüğünü ifade eder. Peki, filozoflar arasında birçok felsefi konu hakkında bu tür ihtilafın olduğunu gördüğümüzde, o zaman bu konularla ilgili sahip olduğumuz inançlara yönelik nasıl bir tutum takınmamız gerekir?³⁶ Van Inwagen şüphecilik tehlikesinin altını çizerek bu soruya şöyle yanıt vermektedir:

Felsefi açıdan şüphecisi olmak istemeyen her filozofun -felsefi açıdan şüphecisi olan herhangi bir filozof tanıyorum- bu sorunun iyi bir cevabının olduğu konusunda benimle hemfikir olması gerektiğini düşünüyorum: Gerekçe ne olursa olsun, nesnel ve haricî kriterler açısından, felsefi bir tezi dile getirip reddeden en azından eşit derecede nitelikli olan filozoflar varken, birinin bu tezi kabul etmede gerekçelendirilmiş olması mümkün olmalıdır.³⁷

Feldman ve Christensen'in argümanı açısından yukarıdaki soruya cevabın, "inançlarıma yönelik duyduğum güven derecesini düşürmek ya da konuyla ilgili hükmü askıya almak" olduğunu düşündüğümüzde, bu tür bir tutumun, özellikle din, ahlak, felsefe, siyaset gibi alanlar başta olmak üzere, sahip olduğumuz birçok inanç üzerinde yıkıcı sonuçlarının olacağını öngörmek zor olmasa gerek. Bu açıdan Van Inwagen'in burada son derece haklı bir noktaya işaret ettiği söylenebilir. Çünkü zikredilen bu alanlarla ilgili sahip olduğumuz inançlar konusunda insanlar arasında büyük oranda ihtilafın olduğunu göz önünde bulundurduğumuzda, burada incelediğimiz argümanın sonucu, bu inançlar konusunda hükmün askıya alınması olacaktır. O yüzden, Van Inwagen, bu tür bir yıkıcı sonucun ortaya çıkmaması için, insanların ihtilaf içinde olduğunu bilmesine rağmen, bir inancı sürdürmede gerekçelendirilmiş olmalarının mümkün görülmesi gerektiğini ileri sürmektedir.

Tabii, yukarıda ifade ettiğimiz üzere Feldman ve Christensen bu şüphecilik eleştirisine karşı koyabilmek için bazı düşüncelerin altını çizmektedir. Örneğin, Feldman konuyla ilgili "Bu şüphecisi tutum, insanların, onlara doğru (*right*) görünen görüşleri savunmalarını bırakmayı gerektirmez... Fakat kişi, görüşünün doğru olduğuna inanmada epistemik açıdan gerekçelendirilmeksizin bunu yapabilir"³⁸ demektedir. Benzer şekilde, Christensen de, sürekli olarak ihtilafın epistemik durumumuzu geliştirmek için bir fırsat olduğunu söyleyerek kendi argümanının olumsuz sonuçlarından kaçınmaya çalışır. Ona göre, ortaya çıkan ihtilaf epistemik açıdan ne kadar belirsiz bir ortamda çalıştığımıza işaret eder. Böyle bir ortamda inançlarımızı ihtilaf içerisinde olduğumuz epistemik dengimize göre düzeltme, konuyla ilgili eksikliklerimizin üstesinden gelmek için değerli bir fırsat sunar.³⁹

Vurgulanan bu noktalara rağmen, Feldman ve Christensen'in argümanının hâlâ birçok açıdan eleştiriye açık olduğunu söyleyebiliriz. Öncelikli olarak, Feldman, gerekçelendirilmemiş olduğunu kabul etmek şartıyla, kişinin, denk ihtilafında kendisine doğru görünen düşüncelere inanmaya devam

³⁶ Peter Van Inwagen, "It is Wrong, Everywhere, Always, and for Anyone, to Believe Anything upon Insufficient Evidence", *Philosophy of Religion: The Big Questions*, ed. Eleonore Stump ve Michael J. Murray (Malden: Blackwell Publishing, 1999), 274. Bu şüphecisi tutum sahip olduğumuz birçok inançla ilgili bizi bir tür agnostisizmi onaylamaya zorlar. Bununla ilgili bir çalışma için bk. J. Adam Carter, "On Behalf of Controversial View Agnosticism", *European Journal of Philosophy* 26 (2018), 1358-1359.

³⁷ Van Inwagen, "It is Wrong, Everywhere, Always, and for Anyone, to Believe Anything upon Insufficient Evidence", 275. Ayrıca bk. Frances, *Disagreement*, 176-179.

³⁸ Feldman, "Reasonable Religious Disagreements", 214.

³⁹ Christensen, "Epistemology of Disagreement", 216. Bu noktada, Dormandy, dinî inançla ilgili ihtilafın sunduğu fırsatlardan da bahsedebileceğini ileri sürer. Ona göre, her ne kadar ihtilaf meselesi dinî inançlara yönelik genellikle bir tehdit olarak algılsa da, kanıtsal temelleri güçlendirmesi, inanç sisteminin dışsal bir eleştirisinin yapılmasına olanak tanınması, epistemik alternatifler sunması gibi ihtilafın bazı faydaları gündeme getirilebilir. Katherine Dormandy, "The Epistemic Benefits of Religious Disagreement", *Religious Studies* 56 (2020).

edebileceğini ileri sürmektedir. Ancak kişinin doğruluğu lehinde bir gerekçelendirmeye sahip olmadığını düşündüğü bir inanca bağlanması nasıl mümkün olabilir? Diğer bir ifadeyle, kişinin hem bir inancın doğruluğu lehinde yeterli bir gerekçeye sahip olmadığını düşünmesi hem de aynı zamanda onun doğruluğuna bağlanması son derece zor olacaktır. Öte yandan, Christensen, denk ihtilafını epistemik açıdan kendimizi geliştirmek için bir fırsat olarak değerlendirir. Hâlbuki kişi, onların argümanının sonucunu, yani ihtilafı olan inanca yönelik güven derecesini düşürme ya da onunla ilgili hükmü askıya almayı kabul etmeden de bu fırsata sahip olabilir. Şöyle ki, denk ihtilafıyla karşılaşıldığında, kişi karşı tarafın argümanına göre kendi durumunu gözden geçirebilmesine veya durumunda değişiklikler yapabilmesine karşın, bu durum, kişinin sahip olduğu inanca yönelik güven derecesini düşürmesini veya onunla ilgili hükmü askıya almasını gerektirmez. Dolayısıyla, bir inanç konusunda ihtilaf içinde olduğumuz karşı tarafın iddialarını kendi inancımızı terk etmeden de değerlendirmeye alabiliriz.

Bunun yanında, Feldman ve Christensen'in argümanında bir inancın temellendirilmesinin şartı olarak arka planda katı bir epistemik rasyonellik/gerekçelendirme anlayışının varsayıldığı söylenebilir. Öncelikle, onların, bir inançla ilgili hüküm verme konusunda teklik tezi adını verdikleri bir ilke savunduklarını hatırlamak gerekir. Bu tez, epistemik açıdan rasyonel olmayı sahip olunan kanıtın gücüne orantılayarak ya da yeterli kanıtla sahip olmaya indirgeyerek delilci bir bakış açısını şart koşar.⁴⁰ Buna göre, bir önermenin doğruluğuyla ilgili kanıt sahibi olduğumuz durumda inanmak, kanıtın yetersiz olduğu durumda inanmamak ve kanıtın dengede olduğu durumda da hükmü askıya almak rasyonel davranıştır. Dinî iddialara geldiğimizde ise, Feldman ve Christensen kanıtın karşıt taraflar arasında dengede olduğunu düşünerek bunlarla ilgili hükmün askıya alınması gerektiğini ileri sürmektedir. Çünkü, yukarıda

26 Feldman'ın ifade ettiği üzere, bu inançlar konusunda kanıt ışığında doğrunun ne olduğunu bilmek mümkün değildir. O yüzden, burada ihtilaf durumları için ileri sürülen teklik tezi, kişiyi bağlandığı birçok inanca yönelik şüpheli bir pozisyona sürükler. İhtilafı ilgili müzakere bağlamına bakıldığında, kanıtın bir taraf lehine yetersiz görüldüğü alanlar arasında din, ahlak, felsefe, siyaset gibi alanların ön plana çıkarıldığı görülmektedir. Arka planda katı bir delilci anlayış varsayıldığı için, bahsi geçen alanların epistemik rasyonelliğin gereklerini yerine getirmediği ve bu yüzden bu alanlarda ileri sürülen birçok iddiayla ilgili hükmün askıya alınması gerektiği iddia edilmektedir. Ancak daha önce de ifade edildiği üzere, bu bizi birçok inancımız konusunda yıkıcı bir şüphelilik tehlikesiyle karşı karşıya bırakacağı için, bu tür alanlarla ilgili ihtilaf durumlarında böyle katı bir epistemik rasyonelliği savunmanın ne kadar makul olduğu tartışmalıdır. Bu noktada, ihtilafı inançlarla ilgili bu şekilde bir şüphelilik durumuyla karşı karşıya kalmamak için epistemik rasyonelliğin daha ılımlı formlarını meşru görmenin gerekli olduğu aşikârdır.

Feldman ve Christensen'in argümanına yöneltebilecek diğer bir eleştiri argümanında varsayılan "epistemik denk" düşüncesinin ne kadar uygulanabilir olduğuyla ilgilidir. Şöyle ki, her ne kadar bazı örneklerden hareketle dinî inançlarla ilgili epistemik denk düşüncesi ortaya konulmaya çalışılsa da, bu inançlarla ilgili ihtilafı epistemik denk ifadesini işe koşmada dikkatli olmak gerekir. David M. Holley'nin vurguladığı gibi, diğer alanlarla karşılaştırıldığında, hesaba katılması gereken son derece ayrıntılı öğeler olduğu için dinî inançlar konusunda başvuru epistemik denk kavramının çok daha karmaşık olduğu ortadadır. Bu açıdan, mesela Feldman'ın örnek verdiği öğrencileri, epistemik denk olduklarını kabul etmeyerek dinî inançları konusunda hükmü askıya almayı reddedebilirler. Buna göre, söz konusu öğrenciler, kendileriyle ihtilaf içerisinde olan diğer öğrencilerin, örneğin, aldıkları eğitim nedeniyle belirli doğrulara ulaşmaktan mahrum kaldığını ileri sürebilir. Kendileri epistemik açıdan diğer öğrencilere üstün olmasa bile, bu şekilde aldıkları eğitim gibi bazı arıza şartlar onlara bir avantaj sağlamış olabilir.⁴¹ Hesaba katılması gereken arka plan bilgisi, yaşanan tecrübeler, yetiştirme koşulları, sahip olunan değerler vb. son derece karmaşık öğelerin varlığı göz önüne alındığında, dinî inançlar konusunda ihtilaf içerisinde olan kişilere ne ölçüde epistemik denk denilebileceği oldukça tartışmalı hâle gelecektir. Çünkü bu kadar karmaşık öğeyi belirli bir konu üzerinden masaya yatırmak ve hepsini müzakere ederek onları aydınlığa

⁴⁰ David M. Holley, "Religious Disagreements and Epistemic Rationality", *International Journal for Philosophy of Religion* 74/1 (2013), 34 ve 39; Oppy, "Disagreement", 189.

⁴¹ Holley, "Religious Disagreements and Epistemic Rationality", 35-36.

kavuşturmak, nihayetinde ise ihtilaf içerisinde olan tarafların epistemik denk olduğu hükmüne varabilmek son derece güç bir iştir. O yüzden, dinî inançlar gibi karmaşık bir öğeler bütünüün iş başında olduğu alanlardaki ihtilaf örnekleri bağlamında epistemik denk kavramını ihtiyatlı kullanmada yarar vardır.

Bunlara ilave olarak, Feldman ve Christensen'in kendi pozisyonlarını desteklemek için başvurdukları örneklerin de konu bağlamında ne kadar uygun olduğuna dikkat çekmek gerekir. Graham Oppy'nin de haklı olarak ifade ettiği üzere, literatürde ihtilaf meselesine yönelik uygun bir tutumu temellendirmek amacıyla başvuru örneklerin tek bir ilkeyle çözülemeyecek ölçüde birbirinden farklı olduğu görülmektedir.⁴² Bu yönüyle düşünüldüğünde hem Feldman'ın dedektif hem de Christensen'in restoran örneğinin ihtilaf konusu bağlamında dinî inanç örneklerine benzerliği oldukça tartışmalı hâle gelecektir. Buna göre, dinî inançlar konusunda ihtilafı mümkün gören bir kişi, dedektif ve restoran örneğiyle ilgili olarak hükmün askıya alınmasının en makul seçenek olduğu konusunda Feldman ve Christensen'e hak verebilir. Dinî inançlarla karşılaştırıldığında daha basit bir çerçeveye sahip olan bu tür örnekler, temel olarak aydınlığa kavuşturulmayı bekleyen bir mesele ve bu meseleyle ilgili belirli kanıtlardan oluşmaktadır. Örneğin, restoran meselesiyle ilgili düşündüğümüzde, bir kişi bu tür basit bir hesaplamayla ilgili ihtilaf durumunda kendi inancımıza yönelik güvenimizi azaltmamız gerektiğini kolayca kabul edebilir. Ancak böyle bir durumun dinî inanç örneklerine ne ölçüde benzediğini sorgulayabilir. Çünkü dinî inanç örnekleri, bu sıradan örneklerle karşılaştırıldığında, içerisinde bilgi, duygu, mensubiyet, tecrübe, adanmışlık vb. çok daha farklı ve derin/karmaşık öğeleri barındıran bir yapı arz etmesi sebebiyle oldukça farklıdır. O yüzden, bu tür daha basit örneklerden hareketle dinî inançlarla ilgili ihtilaf durumunda nasıl bir tutum takınmamız gerektiğini söyleyen uzlaştırmacı görüşün bu iddiasının zayıf olduğu belirtilebilir.

Sonuç

Kişinin, sahip olduğu bir dinî inancıyla ilgili denk ihtilafı durumuyla karşı karşıya kalmasında izleyeceği ne tür bir yolun rasyonel olacağı son dönem epistemoloji literatüründe önemli tartışmalara kaynaklık etmiştir. Buna uzlaştırmacı görüş bağlamında cevap veren Feldman ve Christensen, denk ihtilafının sahip olunan dinî inanca yönelik bir şüphe durumu ortaya çıkardığını, bundan dolayı kişinin söz konusu inanca karşı duyduğu güveni azaltması veya onunla ilgili hükmü askıya alması gerektiğini iddia etmektedir. Bu iddialarını desteklemek için onlar temel olarak iki gerekçeye dayanmaktadır. İlk olarak, argümanın merkezî noktasını oluşturan teklik tezine göre, bir konuyla ilgili olarak sahip olunan toplam kanıt epistemik olarak yalnızca tek bir tutumu gerektirmeye izin verir. Bu tez, kanıtın yeterli olduğu bir durumda inanmayı, yetersiz olduğu durumda inanmamayı ve dengede olduğu durumda da hükmü askıya almayı gerektirir. Teklik tezi, denk ihtilafı örneklerini kanıtın karşı taraflar için dengede olduğu bir durum olarak kabul ettiği için, böyle durumlarda hükmün askıya alınmasının rasyonel seçenek olduğunu ifade eder. İkinci olarak, her iki düşünür, kendi pozisyonlarını destekleyen ve literatürde sıkça kullanılan örneklere (restoran örneği gibi) başvurmaktadır. Bu örneklerin temel amacı, denk ihtilafı durumunda dinî inançlarımızla ilgili hükmü askıya almanın aslında sezgilerimizle uyumlu doğal seçenek olduğunu göstermektir. Çünkü bu örneklerle karşılaşan kişinin vereceği ilk tepki, kendi inancına yönelik bir şüphe durumuna düşüp hem karşı tarafın inancına hem de kendi inancına eşit bir ihtimal vermek olacaktır.

Ancak çalışmamızda çeşitli itirazlar üzerinden gösterdiğimiz üzere, uzlaştırmacı görüş temelinde savunulan bu argümanın ikna edici olduğunu söylemek oldukça güçtür. Her şeyden önce, onun, başta dinî inançlar olmak üzere felsefe, tarih, siyaset ve hatta bilim gibi birçok alandaki inançlarımıza yönelik yıkıcı sonuçlarının olacağı açıktır. Çünkü bu alanlarla ilgili inançlarımızın büyük kısmı konusunda diğer insanlarla ihtilaf içerisinde olduğumuzu göz önüne aldığımızda, argüman, bu inançlarımıza yönelik duyduğumuz güveni terk etmeyi ve konuyla ilgili hükmü askıya almayı gerektirecektir. Dolayısıyla, onun özünde yıkıcı bir şüphencilik bulduğunu belirtebiliriz. Barındırdığı bu şüphencilik temelinde ise, teklik tezinden hareketle varsaydığı katı epistemik rasyonellik anlayışı yer almaktadır. Buna göre, bir inanca sahip olmak için herkesi ikna edecek yeterli bir kanıt düşüncesi arka planda varsayıldığından dolayı oldukça katı bir yaklaşım sergilenmektedir. Böyle katı şüphenci bir yaklaşımdan kaçınmanın yolu ise, daha ılımlı bir pozisyon benimseyerek epistemik açıdan denk görünen insanların ihtilaf içerisinde olabilmelerini rasyonel görmektir. Bu tür ılımlı bir yaklaşım, kişinin, kendisiyle epistemik açıdan denk görünen biriyle ihtilaf hâlindeyken

⁴² Oppy, "Disagreement", 189-190. Belki bu noktada, her ihtilaf durumuna karşı belirli bir tutuma sahip olmamız gerektiğini vazedenden tek bir ilkedenden ziyade, farklı örnekler/durumlar bağlamında farklı tutumların sergilenmesinin daha makul olduğu gündeme getirilebilir. Bunu öneren bazı çalışmalar için bk. Kirk Lougheed, *The Epistemic Benefits of Disagreement* (Cham: Springer, 2020); Kütükcü, *İhtilafın Epistemolojisi ve Dini Çeşitlilik*.

inançlarını savunmasını mümkün kılar. Tabii bunu söylemek, ihtilaf içerisinde olan karşıt görüşlerden yalnızca birinin doğru olduğunu inkâr etmek anlamına gelmez. Daha ziyade, ihtilafın imkânına onay vermeyi ifade eder.

Peer Disagreement, Religious Belief and Skepticism

Citation: Tanış, Abdulkadir. "Peer Disagreement, Religious Belief and Skepticism.", Artuklu Akademi 11/1 (Jun 2024), 15-31. <https://doi.org/10.34247/artukluakademi.1447155>.

Extended Abstract

One of the popular topics in the contemporary epistemological literature is disagreement and, more specifically, religious disagreement. The main issue discussed in this context is what kind of an attitude would be rational when we are confronted with a peer disagreement about religious beliefs. A remarkable answer given to this question in the literature by thinkers such as Feldman and Christensen is that when faced with a peer disagreement about religious beliefs, one can no longer have the confidence one initially had in these beliefs and should therefore suspend judgment. According to their "conciliatory" view, when we encounter a peer disagreement in religious beliefs, our confidence in our own beliefs will be reduced because we regard the person who disagrees with us as epistemically peer. To support this claim, they rely mainly on two reasons. First, the central point of the argument is the uniqueness thesis, according to which the total body of evidence on a topic allows one to epistemically justify only one attitude. This thesis entails believing when the evidence is sufficient, disbelieving when it is insufficient, and suspending judgment when it is in the balance. Since the uniqueness thesis takes instances of disagreement as a case where the evidence is in balance for the opposing sides, it implies that suspension of judgment is the rational option in such cases. Second, both thinkers appeal to some examples that support their positions such as the restaurant case. The main purpose of these examples is to show that suspending judgment on our religious beliefs in the case of a peer disagreement is in fact the rational option in line with our intuitions.

However, it is very hard to say that this argument is successful for several reasons. First, the argument is self-referentially incoherent. Once we accept the main claim of the argument, we must suspend our judgment on the argument, since there are views that disagree with the conciliationist view. Judging by the responses to this objection, the objection seems to have been highly successful. Second, if we accept the argument as true, then it is inevitable that we will face a great deal of skepticism about many of our beliefs. For, given that there is a great deal of disagreement among people about the beliefs we hold in many areas such as philosophy, religion, politics, etc., the result of the argument here would be a suspension of judgment on these beliefs. Therefore, the argument would have a practically devastating consequence for us.

Third, it is not clear to what extent the idea of "epistemic peer" assumed in Feldman and Christensen's argument is identifiable. Even though the idea of epistemic peer with respect to religious beliefs is attempted to be introduced based on some examples, one must be careful in employing the term epistemic peer in the dispute over these beliefs. Compared to other fields, it is obvious that the concept of epistemic peer applied to religious beliefs is much more complex, as there are extremely detailed elements that need to be considered. Since there are extremely complex elements such as background knowledge, experiences, upbringing, values, etc. that need to be considered, the extent to which people who disagree on religious beliefs can be called epistemically peer will become highly controversial. This is because it is highly difficult to bring so many complex elements to the discussion on a specific topic, to clarify them all, and finally to conclude that the parties in disagreement are epistemically peer.

In addition, it is worth noting how appropriate the examples that Feldman and Christensen use to support their position are in the context of the disagreement. The examples used in the literature to justify an adequate position on the disagreement are too diverse to be resolved by a single principle. Accordingly, a person who sees disagreement as possible in the case of religious beliefs might agree with Christensen that suspension of judgment is the most reasonable option in the restaurant case. Such examples, which have a simpler framework compared to religious beliefs, basically consist of an issue that needs to be clarified and certain evidence related to that issue. In the restaurant case, one could easily accept that in the disagreement over such a simple calculation, I should reduce my confidence in belief. But one might wonder to what extent such a case resembles examples of religious belief. This is because, compared to these simple examples, religious beliefs are quite different in that they involve much more diverse and deeper/complex elements such as knowledge, emotion, commitment, experience, devotion, and so on.

Kaynakça

- Akbay, Gökhan. "Bilimde Denk Anlaşmazlıkları: William Castle ve Richard Goldschmidt, Ortodoks Mendelcilere Karşı". *Dört Öge* 16 (2019), 17-46.
- Aslantatar, Nesim. "Pragmatik Inertia ve Denk İhtilafının İmkânı". *İslam Araştırmaları Kongresi (12 Şubat 2022): Bildiriler Kitabı*. ed. Erdem Can Öztürk ve Mahmut Esad Erkaya. 637-644. Ankara: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Yayınları, 2022.
- Bogardus, Tomas. "A Vindication of the Equal Weight View". *Episteme: A Journal of Social Epistemology* 6/3 (2009), 324-335.
- Carter, J. Adam. "On Behalf of Controversial View Agnosticism". *European Journal of Philosophy* 26 (2018), 1358-1370.
- Christensen, David. "Epistemology of Disagreement: The Good News". *The Philosophical Review* 116/2 (2007), 187-217.
- Christensen, David. "Disagreement as Evidence: The Epistemology of Controversy". *Philosophy Compass* 4/5 (2009), 756-767.
- Christensen, David ve Lackey, Jennifer (ed.). *The Epistemology of Disagreement: New Essays*. Oxford: Oxford University Press, 2013.
- Dormandy, Katherine. "The Epistemic Benefits of Religious Disagreement". *Religious Studies* 56 (2020), 390-408.
- Elga, Adam. "Reflection and Disagreement". *Noûs* 41/3 (2007), 478-502.
- Elga, Adam. "How to Disagree about How to Disagree". *Disagreement*. ed. Richard Feldman ve Ted Warfield. 176-187. New York: Oxford University Press, 2010.
- Feldman, Richard. "Clifford's Principle and James's Options". *Social Epistemology* 20/1 (2006), 19-33.
- Feldman, Richard. "Epistemological Puzzles about Disagreement". *Epistemology Futures*. ed. Stephen Hetherington. 216-236. Oxford: Clarendon Press, 2006.
- Feldman, Richard. "Reasonable Religious Disagreements". *Philosophers without Gods: Meditations on Atheism and the Secular Life*. ed. Louise M. Antony. 194-214. Oxford: Oxford University Press, 2007.
- Feldman, Richard ve Warfield, Ted (ed.). *Disagreement*. New York: Oxford University Press, 2010.
- Frances, Bryan. *Disagreement*. Cambridge: Polity Press, 2014.
- Frances, Bryan ve Matheson, Jonathan. "Disagreement". *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Erişim 06 Şubat 2024. <https://plato.stanford.edu/entries/disagreement/#SteaView>.
- Güman, Osman. "Fıkıh Usûlü Geleneğinde Farklı Bir Tavr: Tevakkuf". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 33 (2012), 139-173.
- Holley, David M. "Religious Disagreements and Epistemic Rationality". *International Journal for Philosophy of Religion* 74/1 (2013), 33-48.
- Kelly, Thomas. "Epistemic Significance of Disagreement". *Oxford Studies in Epistemology*. ed. Tamar S. Gendler ve John Hawthorne. Vol.1. 167-196. Oxford: Clarendon Press, 2005.
- Kraft, James. *The Epistemology of Religious Disagreement: A Better Understanding*. New York: Palgrave Macmillan, 2012.
- Kütükcü, Elif. *İhtilafın Epistemolojisi ve Dini Çeşitlilik*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.
- Lougheed, Kirk. *The Epistemic Benefits of Disagreement*. Cham: Springer, 2020.
- Machuca, Diego (ed.). *Disagreement and Skepticism*. New York: Routledge, 2013.
- Matheson, Jonathan. "Disagreement and the Ethics of Belief". *The Future of Social Epistemology: A Collective Vision*. ed. James Collier. 139-148. Lanham: Rowman and Littlefield, 2015.

- Matheson, Jonathan. *The Epistemic Significance of Disagreement*. London: Palgrave Macmillan, 2015.
- Oppy, Graham. "Disagreement". *International Journal for Philosophy of Religion* 68 (2010), 183-199.
- Van Inwagen, Peter. "It is Wrong, Everywhere, Always, and for Anyone, to Believe Anything upon Insufficient Evidence". *Philosophy of Religion: The Big Questions*. ed. Eleonore Stump ve Michael J. Murray. 273-285. Malden: Blackwell Publishing, 1999.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Tekâfü". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 18 Mayıs 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/tekafu--cedel>.